

AUTOBIOGRAFIA nr 1(1) 2013, s. 161–170
ISSN 2353-8694

ROZBIORY

TATIANA CZERSKA*
Uniwersytet Szczeciński

Płeć i wygnanie

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest praca Bożeny Karwowskiej *Druga płeć na wygnaniu. Doświadczenie migracyjne w opowieści powojennych pisarek polskich*, która powstała jako rezultat dłuższych studiów nad różnymi odmianami i dziełami kobiecego pisarstwa emigracyjnego i stanowi udaną próbę usystematyzowania problematyki wygnania w twórczości kobiet. Wskazano, że punktem wyjścia dla omówienia przez badaczkę doświadczenia migracyjnego w twórczości powojennych pisarek polskich jest teza o wyraźnych różnicach między wygnańczymi opowieściami kobiet i mężczyzn. Zauważono ponadto, że książka Bożeny Karwowskiej jest naznaczona silnym rysem indywidualnym, została bowiem napisana z perspektywy emigrantki. Wypełnia ważną lukę w badaniach nad literaturą emigracyjną, wskazuje na nowe perspektywy jej odczytań, korzysta z najnowszych osiągnięć badawczych feminizmu i studiów postkolonialnych.

Słowa kluczowe

pisarstwo kobiece, wygnanie, migracja, feminizm, studia postkolonialne

* Kontakt z autorką: tatiana.cz@gazeta.pl

Praca Bożeny Karwowskiej *Druga płeć na wygnaniu. Doświadczenie migracyjne w opowieści powojennych pisarek polskich* powstała jako rezultat dłuższych studiów nad różnymi odmianami i dziełami kobiecego pisarstwa e/i/migracyjnego¹. Jest pierwszą próbą opisania i usystematyzowania problematyki wygnania w twórczości polskich pisarek tworzących po 1945 roku.

We *Wstępie* autorka precyzuje problemy badawcze, na których zamierza się skupić. Analizowane utwory interesują ją przede wszystkim jako zapis doświadczenia emigracyjności. Punktem wyjścia dla omówienia przez badaczkę doświadczenia migracyjnego w twórczości powojennych pisarek polskich, których utwory – jak stwierdza – „często oparte były na osobistych przeżyciach autorek” (s. 6), jest teza o wyraźnych różnicach między wygnańczymi opowieściami kobiet i mężczyzn. Książka ma stanowić rozwinięcie postawionej tezy i przynieść odpowiedź na pytanie o kształt literackiej wizji powojennego wygnania w utworach polskich pisarek. Karwowska zrekonstruowała przejawy tożsamościowych gier z doświadczeniem emigracji w prozie polskich autorek, nie tylko tworzących poza krajem: jej badania obejmują twórczość pisarek wywodzących się z emigracji po/wojennej oraz emigracji okresu PRL-u i po/solidarnościowej, a także piśmiennictwo reprezentowane przez współczesne pisarki pogranicza polsko-niemieckiego. Wybór autorek jest oryginalny i przekrojowy (Danuta Mostwin, Zofia Romanowiczowa, Ewa Stachniak, Manuela Gretkowska, Brygida Helbig, Inga Iwasiów, Joanna Bator). Karwowska zaznacza, że jej książka nie rości sobie prawa do bycia wyczerpującym omówieniem twórczości polskich e/i/migrantek. Budzi się jednak wątpliwość wobec przyjętych przez badaczkę zasad doboru tekstów. Trudno nie zauważyć braku takich autorek, w których twórczości doświadczenie migracyjne podlega wieloaspektowemu oświetleniu, jak Maria Kuncewiczowa (w omawianej publikacji pojawia się jedynie powieść *Tristan 1946*) czy Zofia Kossak. Wiele mogłoby wnieść poświęcenie uwagi również zapisom pamiętnikarsko-wspomnieniowym czy nieobecny w książce, a przecież dość licznie reprezentowanym w piśmiennictwie emigracyjnym narracjom o exodusie z Kresów (ta problematyka nie została w ogóle uwzględniona), można by je skonfrontować z utworami młodszych o pokolenie twórczyń z polsko-niemieckiego pogranicza.

Nasuwa się pytanie, czy to zaskakujące zdawałoby się zestawienie prozy pisanej na obczyźnie jeszcze przed 1989 rokiem, kiedy funkcjonował podział na literaturę krajową i emigracyjną, z twórczością najnowszą powstającą w kraju jest przekonująco uzasadniony? Odpowiedź podpowiada tytuł książki, w którym pojawia się określenie „doświadczenie migracyjne” nakazujące porzucić tradycyjnie zarysowane granice między dwoma obiegami literackimi, ale też będące konsekwencją przyjętej perspektywy metodologicznej, uwzględniającej konsekwencje

¹ Podstawę artykułu stanowi książka: Bożena Karwowska, *Druga płeć na wygnaniu. Doświadczenie migracyjne w opowieści powojennych pisarek polskich*, Universitas, Kraków 2013, 268 s.

„pożegnania z emigracją”, redefinicję samego pojęcia „emigracja” (co do wyboru terminu określającego twórczość pisarzy działających poza granicami kraju wciąż jednak wśród badaczy brak zgody, stosowane przez badaczkę określenie „e/i/migracja”, będące zbitką trzech terminów wydaje się dość wygodne, aczkolwiek może budzić zastrzeżenia językowe), jak też zasadniczą zmianę funkcji tej literatury. Kwestia wydaje się nie podlegać dyskusji. Samo zagadnienie wyczerpania tradycyjnego paradygmatu emigracji w związku ze zniesieniem podziału na literaturę krajową i emigracyjną po 1989 roku stało się tematem licznych analiz, które wykazały nieprzystawalność dotychczasowych wywodzących się z romantyzmu sposobów mówienia o sytuacji polskiego pisarza poza krajem w dobie otwarcia granic i integracji europejskiej. Wspomnieć można w tym miejscu o klasycznej już pracy Jerzego Jarzębskiego *Pożegnanie z emigracją: o powojennej prozie polskiej*, tomie *Emigracja z Polski po 1989 roku* redagowanym przez Bolesława Klimaszewskiego czy *Pisarz na emigracji. Mitologie, style, strategie przetrwania* pod redakcją Hanny Gosk i Andrzeja S. Kowalczyka². Praca Bożeny Karwowskiej jest próbą odczytania zapisanego w powojennej literaturze polskiej doświadczenia wygnania z perspektywy kobiecej, zarówno omawianych autorek, jak i samej badaczki, e/i/migrantki żyjącej w Kanadzie, funkcjonującej jednocześnie w dwu obiegach naukowych. Jak czytamy we *Wstępie*, „praca nad nią [książką – T.Cz.] pomogła mi zrozumieć wiele sytuacji, z jakimi stykam się nad brzegiem Pacyfiku, gdzie mieszkam i pracuję od ponad dwudziestu pięciu lat” (s. 14).

W omawianej publikacji podstawowe znaczenie ma przyjęta perspektywa metodologiczna i zarysowany obszar badawczych zainteresowań. *Druuga płeć na wygnaniu* została osadzona w wielu kontekstach teoretycznych i metodologicznych. Karwowska korzysta przede wszystkim z osiągnięć koncepcyjnych i terminologicznych feminizmu oraz studiów postkolonialnych. Trzeba podkreślić wyjątkowo bogate zaplecze metodologiczne uwzględniające najnowsze osiągnięcia badaczek i badaczy zachodnich, ogłaszane w publikacjach w większości niedostępnych dla polskiego czytelnika. Wiele z nich jest poświęconych analizie doświadczenia wygnania z perspektywy kobiecej. Pojęcia i kategorie opisowe, które stanowią ramy dla interpretacji poszczególnych tekstów, autorka definiuje bowiem sięgając głównie do piśmiennictwa anglojęzycznego, między innymi do: *Crossing the Border. Voices of Refugee and Exiled Women*, red. Jennifer Langer; Katherine R. Jolluck, *Exile and Identity: Polish Women in the Soviet Union during World War II*; *The Dissposed. An Anatomy of Exile*, red. P.I. Rose;

² Jerzy Jastrzębski, *Pożegnanie z emigracją: o powojennej prozie polskiej*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1998; *Emigracja z Polski po 1989 roku*, red. Bolesław Klimaszewski, Ossolineum, Wrocław 2002; *Pisarz na emigracji. Mitologie, style, strategie przetrwania*, red. Hanna Gosk, Andrzej S. Kowalczyk, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2005.

Altogether Elsewhere. Writers on Exile, red. Marc Robinson³ oraz licznych artykułów publikowanych w anglojęzycznych czasopismach naukowych. Nie brak też odwołań do prac polskich autorek reprezentujących studia feministyczne: Ewy Kraskowskiej, Ingi Iwasiów czy Grażyny Borkowskiej. Diagnozy na temat doświadczeń emigracyjnych, tożsamości na wygnaniu mogłyby jednak zostać poszerzone także o ustalenia teoretyczne polskich badaczy zajmujących się problematyką doświadczenia emigracji, chociażby Mieczysława Dąbrowskiego.

Kompozycja książki bazuje na pojęciach zaczerpniętych z geografii społecznej, którymi są miejsce i przestrzeń. Według badaczki przestrzeń kobiet to tradycyjnie sfera domowa. W książce mamy zatem pięć części: *Przedpokój, Salon, Kuchnia, Sypialnia, Za oknem*. Czy jednak ograniczanie aktywności kobiet wyłącznie do sfery domowej nie jest już przestarzałe? O ile jest ono obecne przede wszystkim w prozie starszych generacji, o tyle nie znajduje już potwierdzenia w twórczości młodszych pisarek. Karwowska wszakże tytułowe kategorie przestrzenne rozumie dość swobodnie i metaforycznie.

Pierwszą całośćkę *Przedpokój* otwiera rozdział dotyczący tożsamości postemigracyjnej. Analizując przypadki Ewy Hoffman i Czesława Miłosza, badaczka odwołuje się do postkolonialnego rozumienia tożsamości jako płynnej i podlegającej nieustannym zmianom. Proces tworzenia tożsamości „wielokulturowej” omawia szczegółowo, odwołując się do teorii Marca Robinsona, który wyróżnił kilka faz tego procesu. Większość pisarek przywoływanych w pracy Karwowskiej należy do pokolenia dotkniętego bezpośrednio doświadczeniem wojny; pokolenia, dla którego problem tożsamości ma wymiar nie tylko pracy intelektualnej, lecz także wyrasta z realnych, nierzadko traumatycznych przeżyć i konkretnych doświadczeń. Ich pisarstwo dotyka w sposób bezpośredni i prosty tematów trudnych, nierzadko przemilczanych czy niepoddawanych ogólnej refleksji.

W kolejnym rozdziale Karwowska przygląda się doświadczeniu wygnania w po/wojennej prozie kobiet. Emigracyjne doświadczenia kobiet są w polskiej literaturze zazwyczaj marginalizowane lub pomijane milczeniem, wygnanie bowiem pojmuje się przede wszystkim w kategoriach intelektualnych. Jak zauważa Bożena Karwowska, utwory autorstwa kobiet znajdują się na obrzeżach kanonu polskiej literatury na obczyźnie, należą do niego natomiast utwory pisarzy postrzeganych jako jednostki wybitne, skoncentrowanych na działalności w przestrzeni publicznej. Bohaterki narracji kobiecych obracają się przede wszystkim w przestrzeni

³ *Crossing the Border. Voices of Refugee and Exiled Women*, ed. Jennifer Langer, Five Leaves Publication, Nottingham 2002; Katherine R. Jolluck, *Exile and Identity: Polish Women in the Soviet Union during World War II*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2002; *The Dissposed. An Anatomy of Exile*, ed. P.I. Rose, University of Massachusetts Press, Amherst and Boston 2005; *Altogether Elsewhere. Writers on Exile*, ed. Marc Robinson, Faber and Faber, Boston and London 1994.

prywatnej, domowej. Inaczej też doświadczają wygnania: mężczyźni, przywiązani do wcześniejszych ról pełnionych w sferze publicznej, zamykają się w diasporach umożliwiających zachowanie przedemigracyjnej tożsamości, najczęściej nie potrafią odnaleźć się w sytuacji emigranta. Kobietom łatwiej przychodzi pogodzić się z warunkami emigracyjnymi.

Życie emigrantek często ogranicza się do przestrzeni domu, narzucającej kobietom tradycyjne role żony i matki: „Pokrzyżowane plany, niespełnione ambicje, zakłócone przestrzenie – domowa i społeczna – i «przestarzała» tożsamość, a przede wszystkim bolesna samotność – to bilans po/wojennej kobiecej narracji wygnańczej” (s. 70). Taki obraz przynoszą między innymi utwory Danuty Mostwin czy Janiny Surynowej-Wyczółkowskiej. W twórczości pisarek emigracji po/wojennej w centrum znajdują się dom i rodzina. Jak podkreśla Karwowska, kobiety czują się odpowiedzialne za „stworzenie domu i utrzymanie polskości następnego pokolenia” (s. 64), a dzięki nim domy emigrantów stają się centrami polskości. Szczególną uwagę zwraca badaczka na skomplikowane relacje między matkami a dorastającymi dziećmi, zwłaszcza córkami. Polskim emigrantkom doskwierają problemy z wychowywaniem dzieci na obczyźnie, w innym języku, w innej kulturze. Młode pokolenie urodzone na emigracji nie rozumie potrzeby pozostania przy języku i tradycji kraju pochodzenia rodziców, a często – w przypadku małżeństw mieszanych – jedynie matek. Reprezentuje już tak zwaną generację półtora, „której członkowie mogą sprawnie poruszać się pomiędzy obydwiema kulturami” (s. 65). Wygnanie oznacza przepaść między tożsamością kulturową matek a kulturową przynależnością dzieci, dla których polskość staje się przeszkodą w odnalezieniu się w kraju osiedlenia. Utwory przywoływane przez Karwowską przedstawiają dylematy matek chcących ocalić polskość swoich dzieci i konflikty, do jakich na tym tle dochodzi (zwłaszcza w perspektywie związków córek z nie-Polakami),

W następnym rozdziale badaczka zajmuje się kobiecym dyskursem imigracyjnym „drugiego świata” w polskiej perspektywie, swoje tezy ilustrując utworami Evy Hoffman i Ewy Stachniak, osiadłych w Kanadzie pisarek polskiego pochodzenia publikujących w języku angielskim. U Hoffman spotykamy się ze światem żydowskiej diaspory, w którym obowiązuje patriarchyzm. To mężczyźni dyktują prawa, wyznaczając swoim kobietom role matek i żon, gdyż konieczność wykonywania pracy zarobkowej przez kobiety oznacza niższy status społeczny rodziny. Stachniak z kolei reprezentuje emigrację po/solidarnościową, podobnie jak autorka omawianej publikacji, która także pisze z perspektywy e/i/migrantki. Karwowska zauważa, że w odróżnieniu od wygnańczej opowieści męskiej kobiece narracje nie pokazują bohaterów bezpośrednio zaangażowanych w działalność polityczną, co pozwala im autorom wyjść poza wygnańczy etos.

Prozę twórczyń starszych generacji zestawia badaczka z utworami Manieli Gretkowskiej i Brygidy Helbig. Ich bohaterki nie „emigrują z”, ale „imigrują do”. Wyjazd z Polski okazuje

się dla nich nie tyle bolesnym wygnaniem z ojczyzny, ile przynosi wyzwolenie, stan nie-uwiazania, odrzucenia identyfikacji z jakąkolwiek wspólnotą czy ideologią. Młodsze autorki nie podejmują tematów z życia polskich imigrantów, takich jak: „ukradziona» dla celów reklamowych historia życia czy borykanie się z problemami i umieranie w samotności, podczas gdy (wyształcone przez rodziców) dzieci po prostu dbają o swoje «zawodowe» życie” (s. 88). Zestawienie twórczości prozaiczek reprezentujących tradycyjnie rozumiane pisarstwo emigracyjne z utworami pisarek z polsko-niemieckiego pogranicza prowadzi badaczkę do wniosku, że „podczas gdy tożsamość męskiego modelu wygnańca to tożsamość «innego», tożsamość budowana przez emigracyjne pisarki to tożsamość postmigracyjna, «wielowarstwowa»” (s. 102).

W rozdziale poświęconym konstruowaniu kobiecego języka narracji migracyjnych Karwowska dowodzi, że pisarki emigracyjne starszych generacji dzięki uniknięciu kontaktu z peerełowską nowomową oraz kontaktom z innymi językami miały większą świadomość językową niż mężczyźni, a nawet niż Polacy w kraju. Refleksja nad językiem, która często pojawia się w narracjach kobiecych, była związana z ich dylematami dotyczącymi wychowania dzieci na obczyźnie. Jednocześnie zaś twórczynie odczuwały nieadekwatność języka literackiego do opisanego własnych doświadczeń. Na brak języka do opisu rzeczywistości natrafiały polskie emigrantki zwłaszcza wówczas, kiedy poruszały temat wygnańczego macierzyństwa. Tradycyjna narracja odbierała im, zdaniem Karwowskiej, własny głos. Autorka monografii, stawiając pytanie o to, czym jest wygnańcze macierzyństwo w opisie pisarek polskich, dochodzi do wniosku, że macierzyństwo gwarantowało trwałość i kontynuację w zmieniającym się świecie. Zwraca przy tym uwagę na subwersyjną rolę śmiechu. Polskie emigrantki musiały się bowiem zmierzyć z kliszami kulturowymi dotyczącymi macierzyństwa: „Wyjście poza «intelektualnie zorientowany» stereotyp emigracyjny wymagało wprowadzenia nowych sposobów literackiego i badawczego uwierzytelnienia opisanego doświadczenia” (s. 124).

Stosunek do języka, zdaniem Karwowskiej, łączy polską opowieść imigracyjną z kobiecymi narracjami migracyjnymi pogranicza polsko-niemieckiego. U Olgi Tokarczuk i Ingi Iwasiów, należących do generacji prozaiczek odwołujących do teorii feminizmu i *écriture féminine*, refleksja językowa jest świadoma, w przeciwieństwie do emigrantek, zwłaszcza ze starszych generacji, nieufnych wobec feminizmu, u których rodzi się ona spontanicznie. Badaczka koncentruje się przede wszystkim na twórczości dwu najciekawszych jej zdaniem przedstawicielek prozy pogranicza, szukając w języku ich narracji odbicia teorii Hèlène Cixous czy Julii Kristevej. I tak, zdaniem autorki monografii, Iwasiów gra z regułami składni, łamie tradycyjne związki przyczynowo-skutkowe, zrywa z linearnością i porządkiem, jakie charakteryzują dyskurs patriarchy. Autorka *Bambina* i *Ku słońcu* tworzy tym samym język kobiecy, manipulujący zdaniem i jego strukturą, służący nie tylko przedstawieniu wydarzeń, lecz

także oddaniu emocji im towarzyszących. Tokarczuk z kolei skupia się na słowach, na semiotycznym wymiarze języka. W *Domu dziennym, domu nocnym* poszukuje języka pozbawionego cech określających płęć, w przeciwieństwie do późniejszej powieści *Anna In w grobowcach świata*, gdzie wyraźnie zaznacza pierwiastek kobiecy.

Szczególnie interesujące rozważania przynosi rozdział poświęcony powieści piszącej po angielsku Ewy Stachniak *Konieczne kłamstwa* jako przykładowi zacierania granic między tekstem a rzeczywistością. Następuje ono także na styku tekstu literackiego poddanego analizie i tekstu krytycznego. Karwowska wskazuje bowiem na wspólnotę doświadczeń pisarek i krytyczek. W opowieści Stachniak odnajduje podobieństwo do własnej biografii jako emigrantki. Badaczki spotykają się w analizowanych tekstach z problemami znaczącymi dla własnej tożsamości, w swój tekst krytyczny wplatają opowieść związaną z ich osobistym doświadczeniem. Dla jednych i drugich pisanie ma charakter terapeutyczny. Reakcje czytelnicze krytyczki stanowią integralną część refleksji nad tekstem literackim, a opowieść osiąga walor wiarygodności dzięki realnie przeżytemu doświadczeniu wspólnemu dla badaczki i czytelniczki.

Karwowska wielokrotnie podkreśla, że emigrację poprzedzają dramatyczne doświadczenia. Narracje kobiece odkrywają nieobecne i przemilczane tematy takie jak powojenne gwałty, o czym autorka pisze w rozdziale *Kultura końca wojny*. Cisza wokół tej problematyki zostaje przerwana przede wszystkim w narracjach migracyjnych pogranicza. Spośród pisarek polskich tworzących na emigracji jedynie Surynowa-Wyczółkowska w autobiograficznej powieści *Teresa, dziecko nieudane* daje opis gwałtów dokonywanych na dziewczętach przez żołnierzy Armii Czerwonej. U Stachniak z kolei pojawia się wątek gwałtów na Niemkach. Karwowska przywołuje jeszcze obozową narrację Zofii Posmysz, w której mowa jest o gwałtach na powracających z obozów więźniarkach. Zdaniem badaczki, gwałt w kulturze końca wojny jawi się jako „performans zwycięstwa” (określenie zaczerpnięte przez autorkę z cytowanej przez nią pracy Jean Franco *Rape. A Weapon of War*), „wykluczenia z ludzkości, pozostawia poszkodowaną bez głosu i sytuuje ją poza granicami człowieczeństwa” (s. 147).

Przyjęcie perspektywy feministycznej pozwala odczytać twórczość polskich autorek w sposób przez nie same nie zawsze zamierzony. Nie czyniąc z kwestii feministycznych motywów przewodnich swojej twórczości, dokonywały one ciekawych przełomów w sferze języka, stylu pisania czy podjętej tematyki. Karwowska, odwołując się do dyskursu feministycznego kwestionującego tradycyjną opozycję pojęć ofiary i ocalańca, dowodzi, że w prozie pisarek emigracyjnych występuje krytyka polonijnych grup opierających swoją tożsamość na nieprzystających do rzeczywistości tytułach i funkcjach, na życiu historyczną przeszłością. Przypisanie wszystkich wartości pozytywnej tożsamości ocalańca, a negatywnych – ofierze uniemożliwia opis strategii radzenia sobie z trudnościami i przeciwstawiania się przemocy.

Niektórym bohaterkom kobiecej prozy emigracyjnej udaje się jednak wyzwolić z patriarchalno-patriotycznych zależności, a tym samym ze stereotypów własnej kultury.

Autorka *Drugiej płci na wygnaniu* porównuje przy tym polskie twórczynie z pisarkami imigrantkami z „trzeciego świata”. Polskie emigrantki nie zauważają problemu zetknięcia się imigrantów z krajów Azji czy Afryki z postpatriarchalnym społeczeństwem, podczas gdy dla kobiet z „trzeciego świata” emigracja jest często sposobnością do emancypacji. Marginalną pozycję w twórczości polskich prozaierek na wygnaniu, zdaniem autorki pracy, zajmuje opis otaczającego świata. Odwołując się do postkolonialnej definicji Innego, badaczka śledzi jego pojawianie się w narracjach polskich emigrantek. Emigracja stawała się przecież okazją do bezpośredniego spotkania z ludźmi o innym kolorze skóry, co pociągało konieczność przetworzenia własnego stosunku do Innego. Jednak Karwowska zwraca uwagę, że bohaterki prozy emigracyjnej zdają się Innych nie zauważać. To pozwala stwierdzić, że proza polskich pisarek utrwala raczej moment poprzedzający powstanie dyskursu wyzwolenczego, będąc jednocześnie zapisem nieświadomego kolonialnego podejścia do oglądanego świata. Taki stan rzeczy wynika z braku odpowiedniego języka lub posługiwania się odziedziczonym językiem kolonialnym, wskazuje na uwikłanie badanych tekstów w męski dyskurs.

Odmienną sytuację dostrzega badaczka w migracyjnych narracjach pogranicza, gdzie występuje wręcz fascynacja Innym. Jej zdaniem, na zachodnich pograniczach Polski występuje wielokulturowość, którą należy rozumieć nie jako mozaikę współtworzącą całość, lecz kulturowy tygiel, bliski modelowi argentyńskiemu czy meksykańskiemu z narzuconymi tubylcom wzorcami kulturowymi migrantów zasiedlających tereny przygraniczne. Opowieści Ingi Iwasiów czy Joanny Bator, w których pisarki sięgały do historii swoich rodziców i dziadków tworzących własne lokalne pojęcia swojego i obcego, zachęcają zatem do refleksji nad wielokulturowością pogranicza. Badania Karwowskiej są w tym miejscu nie tylko próbą uchwycenia punktów wspólnych opowieści polskich emigrantek i narracji migracyjnych pogranicza powstałych po 1989 roku, lecz także wykazaniem, że wyjazdy z kraju bohaterek prozy Iwasiów czy Bator nie są uwarunkowane ani politycznie, ani ekonomicznie, wynikają zaś z poczucia własnej inności.

Dwa ostatnie rozdziały wykraczają poza zakreślony w tytule całości obszar badawczy. Znalazły się w nich rozważania na temat topografii opowieści emigracyjnych. Doświadczenie przestrzeni to ważny aspekt doświadczenia wygnańczego. Uwagę autorki publikacji przyciągnęły dwa miasta: Londyn, widziany oczami Stefanii Kosowskiej, w którym emigracja przyjmuje męskie oblicze, i Vancouver, opisany przez Evę Hoffman. Nasuwa się pytanie, dlaczego właśnie te miasta? Dlaczego brak innych ośrodków polonijnych, takich jak na przykład Nowy Jork czy Chicago? Podrozdział o Vancouver, mieście, w którym osiadła także autorka

monografii, to właściwie osobny esej poświęcony tej kanadyjskiej metropolii, jej historii i wielokulturowej specyfice.

Pracę zamyka niezwykle interesujący rozdział poświęcony konstruowaniu kobiecości w sieci. Wskazując na bliskość postulatów feminizmu i komunikacji w sieci, badaczka dzieli się oryginalnymi spostrzeżeniami dotyczącymi percepcji tekstu i komunikacji komputerowej, które zmuszają odbiorcę do przyjęcia innej, aktywnej pozycji ciała niż przy lekturze tradycyjnej książki, a tekst internetowy sprzyja powstawaniu emigracyjnego idiomu pisania o codzienności, zbliżającego się do postulatów „kobiecego pisania”. Karwowska charakteryzuje serwisy internetowe zbierające opowieści migracyjne, jak chociażby administrowany przez Uniwersytet w Calgary Our Routs (www.ourroots.ca), gdzie publikowane są wspomnienia imigrantek, czy dostępny w sieci cykl reportaży telewizyjnych „Mother tongue”, w których współczesne Kanadyjki opowiadają o poszukiwaniu swoich korzeni w linii żeńskiej.

Druga płęć na wygnaniu Bożeny Karwowskiej jest niewątpliwie naznaczona silnym rysem indywidualnym, osobistym doświadczeniem autorki, została wszak napisana z perspektywy e/i/migrantki po/solidarnościowej. Wypełnia ważną lukę w badaniach nad literaturą emigracyjną (zwłaszcza tą tworzoną przez kobiety), wskazuje na nowe perspektywy jej odczytań.

Bibliografia

- Altogether Elsewhere. Writers on Exile*, ed. Marc Robinson, Faber and Faber, Boston and London 1994.
- Crossing the Border. Voices of Refugee and Exiled Women*, ed. Jennifer Langer, Five Leaves Publication, Nottigham 2002.
- Emigracja z Polski po 1989 roku*, red. Bolesław Klimaszewski, Ossolineum, Wrocław 2002.
- Jastrzębski Jerzy, *Pożegnanie z emigracją: o powojennej prozie polskiej*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1998.
- Jolluck Katherine R., *Exile and Identity: Polish Women in the Soviet Union during World War II*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2002.
- Karwowska Bożena, *Druga płęć na wygnaniu. Doświadczenie migracyjne w opowieści powojennych pisarek polskich*, Universitas, Kraków 2013.
- Pisarz na emigracji. Mitologie, style, strategie przetrwania*, red. Hanna Gosk, Andrzej S. Kowalczyk, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2005.
- The Disposed. An Anatomy of Exile*, ed. P.I. Rose, University of Massachusetts Press, Amherst and Boston 2005.

Gender and exile

Summary

The subject of the article is work by Bożena Karwowska *The Second Sex in Exile. Experience the Story of Migration in the Postwar Polish Writers*, established as a result of long study of the different variations and works of women's writing in exile and is a successful attempt to systematize the problems of exile in the work of women. The article indicated that the starting point for discussion by the researcher of the migration experience in the work of postwar Polish writers is the thesis with clear differences between exile stories of men and women. The article noted that the book by Bożena Karwowska is marked by a strong feature of the individual, for it is written from the perspective of an immigrant. The work fills an important gap in the research literature of exile, points to new perspectives of its reading, using the latest research achievements of feminism and postcolonial studies.

Keywords

women's writing, exile, migration, feminism, postcolonial studies

Translated by Tatiana Czerska

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Tatiana Czerska, *Płeć i wygnanie*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2013, nr 1, s. 161–170.